

הרב יהודה הלוי עמיהי

גודל הפרי שמתחייב בערלה

שאלה

עץ לימונים שסיים ג' שנות ערלה בט"ו בשבט, ויש בעץ לימונים שחנטו קודם ט"ו בשבט ויש שחנטו לאחר ט"ו בשבט, האם הם ערלה או לא.

א. הגודל המחשיב את הפרי בערלה

על הגודל הקובע בערלה אנו לומדים במשנה (ערלה פ"א מ"ז):
 העלים והלולבים ומי גפנים וסמדר מותרים בערלה וברבעי ובנזיר ואסורים באשרה, רבי יוסי אומר הסמדר אסור מפני שהוא פרי.
 מדברי המשנה עולה שסמדר איננו פרי ולכן לא חלים עליו דיני ערלה, אמנם ר' יוסי סובר שסמדר הוא פרי, אבל דעת חכמים היא שסמדר מותר.
 הרמב"ם ב'פירוש המשנה' כתב:

וסמדר, הוא אלפקאח אשר ממנו יהיה הפרי, אבל החצרם והוא הנקרא בוסר אין חולק שהוא אסור. אמר ה' וערלתם ערלתו את פרו. ואמרו בספרא פרו פרוט לעלים וללולבים ומי גפנים והסמדר... ואין הלכה רבי יוסי.

העולה שסמדר הוא קודם לבוסר, הסמדר מותר שעדיין אינו פרי שחייב בערלה, אבל הבוסר מוגדר כבר כפרי. ב'פירוש המשנה' הנדפס (במשניות ע"א) במקום 'אלפקאח' מופיע 'פרח', ונראה שהכוונה היא לפתיחת עלי הכותרת, שנאמר 'הפרחה הגפן הנצו הרמנים' (שיר השירים ו, יא) מכאן שהפריחה בגפן היא כהנצה ברימונים, לעומת זאת רש"י (ברכות לו ע"א) מסביר שסמדר הוא לא הפרח לפני פתיחתו אלא לאחר נפילת עלי הכותרת כל גרגר נראה בפני עצמו ועדיין אין בו איסור ערלה שהוא סמדר. וזו לשונו:

סמדר אסור - ענבים כיון שנפל הפרח וכל גרגיר נראה לעצמו קרוי סמדר, וקאמר רבי יוסי, כיון שבא לכלל סמדר קרוי פרי, ואסור משום ערלה.
 ה'מלאכת שלמה' (ערלה פ"א מ"ט) כתב:

והסמדר. פירש רש"י ז"ל בפרק כיצד מברכין הענבים כיון שנפל הפרח וכל גרגיר נראה לעצמו קרוי סמדר. ואינו כן שזהו פיתח הסמדר שנפתח הנרתיק כמו הקפרס וניכר השושן הקטן שבו, אבל בעודנו שתום השושן והגרגיר בתוכו קרוי סמדר, ופירוש סמדר סמר דר וסמ"ך וצד"י מתחלפים וכן כתב הרב ז"ל גבי פתח הסמדר.

העולה שלרמב"ם אפילו בשעה שניכר הפרי אין בו איסור ערלה, ואילו לרש"י אפילו לאחר נפילת עלי הכותרת והכרת הפרי אין בו איסור ערלה שהוא סמדר.
 הב"ח (יו"ד סי' רצד ד"ה ומ"ש אבל העלים) כתב:

ומ"ש אבל העלים והלולבים ומי הגפנים. משנה שם ואיכא לתמוה דהא חשיב נמי סמדר ופירש הרמב"ם במשנה שהוא הפרח שיוצא ממנו הבוסר ואמאי השמיטו רבינו? ואפשר דבמשנה תני רבי יוסי אומר הסמדר אסור מפני שהוא פרי נסתפק רבינו שמא הלכה כרבי יוסי לחומרא, אבל הרמב"ם כתב במשנה דאין הלכה כרבי יוסי, וכן פסק בחיבורו סוף פרק ט' דהלכות מעשר שני. וצ"ע באשיר"י הלכות ערלה כתב הרמב"ם בפירושו המשנה אבל הבוסר עצמו הכל מודים שהוא פרי ופשוט הוא.

העולה שלכולי עלמא אין ערלה בסמדר, אלא שנחלקו הראשונים מהו הסמדר, לדעת רש"י סמדר הוא כשרואים את גרעין הפרי ועד שלב זה אין בכך איסור ואילו לרמב"ם הסמדר הוא לפני פתיחת הפרח.

ב. בוסר

הרמב"ם אמר שסמדר מותר אבל בוסר אסור. מהו הבוסר האסור בערלה? הרמב"ם ב'פירוש המשנה' (ערלה פ"ג מ"ו) כתב שהוא 'חצרם'. ב'פירוש המשנה' (עוקצין פ"ג מ"ו) הוסיף הרמב"ם והסביר: 'ובוסר - אלחצרם והוא מצב הפירות אחר היותם פגים ולפני גמר בישולם'. אם כן בוסר הוא השלב שיש כבר פגים והם לפני גמר בישולם, דהיינו לפני עונת המעשרות. הפירות אז אכילים אלא שהם חמוצים מאוד, 'אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה' (ירמיהו לא, כח). זה לא השלב הראשוני לאחר נפילת הפרחים אלא שלב מתקדם יותר - 'לפני גמר בישולם'. ברור שבשלב זה כבר יש מיץ מסוים בענב וכפי שהמשנה (שביעית פ"ב מ"ח) אומרת: 'הבוסר משיביא מים'. רש"י (גיטין לא ע"א) כתב: כשהן כפול הלבן נקראין בוסר וכשלחלוחית נכנסת וגדילה בתוכו שיכול לעצור מהן כל שהוא היינו כניסת מים.

שלב הבוסר הוא שיש מעט נוזלים בענב וכבר אפשר לסחוט אותו מעט, והוא מאוחר לפחות כחודש לאחר שלב החנטה (כפי שאנו מחשיבים). הגמרא (ברכות לו ע"א) אומרת שהבוסר הוא 'כפול הלבן' וכך נפסק להלכה.¹ שהבוסר הוא כפול הלבן. את גודל פול הלבן אין אנו יודעים במדויק אבל הוא בוודאי בקוטר של כ-10 מ"מ. יש עוד להוסיף שאולי צריך כבר לראות גרעין בפרי, כפי שהגמרא² אומרת שהוא 'גירוע' והמפרשים הסבירו שיש כבר גרעינים בפירות, אם כן ברור ששלב הבוסר האסור בערלה הוא הפרי הקרוב לגמר בישולו, אמנם עדיין לא בשל לגמרי.³ יש להסיק שהשלב הקובע בערלה הוא הבוסר. כל הגפנים שהיו בוסר לפני ט"ו בשבט של סוף השנה השלישית הם ערלה, וכל שקטן מבוסר אינו ערלה אלא נטע רבעי.

ג. שאר פירות

ב'משנה ראשונה' (ערלה פ"א מ"ז) שאל מה הדין בשאר פירות לעניין ערלה. וזו לשונו:

1. שו"ע, או"ח סי' רב סעי' ב.
2. ברכות לו ע"א.
3. להרחבת הדברים עיין אנציקלופדיה חקלאית הלכתית, ערך 'בוסר'.

וסמדר. פי' הר"ב הוא הפרח שממנו יצא הבוסר וכ"כ הרמב"ם, ורש"י פי' בפ' כיצד מברכין דל"ו ענבים כיון שנפל הפרח וכל גרגר נראה לעצמו נקרא סמדר, ודקדק לכתוב ענבים וכ"מ מפ' הר"ב כאן שכתב ממנו יצא הבוסר ושם בוסר אינו אלא בענבים, והיינו כדמסיק התם בגמ' (פסחים נב ע"ב) דלא פליגי רבנן עליה דר' יוסי אלא בענבים אבל בשאר אילנות מודו דסמדר הוי פרי, ומוכח לה ממתני' פ"ד דשביעית מ"ז דתני כל האילנות משיוציאו, וצ"ע על הרמב"ם שסתם וכתב בפירושו ובחבורו דסמדר מותר ואין הלכה כר"י ולא חילק לומר דוקא בענבים, ובגמ' מוכח דלית מאן דפליג בהא וצ"ע.

הגמרא⁴ אומרת שגם לרבנן שלב הבוסר הוא המחייב לעניין ענבים, אבל בשאר הפירות גם רבנן מודים שחייבים בערלה משיוציאו. ראיית הגמרא היא מדברי המשנה בשביעית⁵ שאוסרת לקצוץ עץ שהוציא פירות, ומשמע שמשעה שהוציא פרי הוא מוגדר כפירות שביעית האסורים בקציצה והפסד, ומכאן שבשאר הפירות משיוציא העץ, שהוא סמדר וחסה חייבים הפירות בערלה. מכך הקשה ה'משנה ראשונה' על הרמב"ם שסתם את הדברים, ומשמע מדבריו שגם בשאר הפירות הגודל הקובע בערלה הוא בוסר. אלא שאין כאן שאלה מכיוון שהרמב"ם (הל' שמיטה פ"ה ה"ח) כתב:

ומאימתי אין קוצצין האילן בשביעית, החרובין משישלשלו, והגפנים משיגרעו, והזיתים משינצו, ושאר כל האילנות משיוציאו בוסר.

הרמב"ם הוסיף את המילה 'בוסר' ולא סתם הוצאה אלא כתב מפורש על כל האילנות שהם פרי לעניין שביעית משעת 'בוסר'. מכאן שגם לעניין ערלה יציאת הפרי המחייבת היא שעת הגעת הפרי לגודל של בוסר. גם ב'פירוש המשנה' ביאר הרמב"ם⁶ ש'משיוציא' לא עלים ירוקים אלא יוציא פרי שהוא פג, ומשמע שרואים כבר פרי ממש⁷. אם כן, הרמב"ם סבר שהזמן הקובע גם בשאר העצים לעניין ערלה הוא בוסר.⁸ נראה להביא ראיה לדברי הרמב"ם שרק בוסר אוסר בערלה, מדברי הירושלמי (ערלה פ"א ה"ה):

תני רבי יוסי אומר סמדר אסור מפני שהוא פרי. וקשיא אם אסור בנזיר למה לי פרי אם פרי הוא יהא אסור בכל. מילתיה דר' יצחק אמר שהוא אסור בכל. ר' יצחק שאל מאן תנא אין מרכיבין בכפניות של ערלה רבי יוסי.

משמע שרק לרבי יוסי אין מרכיבין בכפניות (שהם כסמדר בגפן) אבל לחכמים מותר שאין ערלה בכפניות אלא כשמגיע לבוסר ושם הדיון הוא על שאר פירות, והירושלמי סתם שמותר להרכיב בסמדר, משמע שלא נחשב פרי גם לעניין ערלה. וכן כתבו הראשונים⁹ שרק לר' יוסי אסור להרכיב בכפניות אבל לרבנן מותר שאין זה פרי ערלה.¹⁰ וזו לשון הר"ן (עבודה זרה מח ע"ב):

לפיכך נראין דברי הראב"ד ז"ל שפירש דכפניות היינו מתחלי דאמרין בפסחים

4. ברכות כו ע"ב.

5. משנה, שביעית פ"ד מ"ז.

6. רמב"ם, פירוש המשנה, שביעית פ"ד מ"י (במהדורתו האחרונה).

7. עיין בהערת הרב קאפח מס' 24 לפירוש המשנה שם.

8. וע"ע במלבושי יו"ט, חובת הקרקע ס' טז ד"ה עוד ראיתי.

9. ראב"ד, ר"ן ונימוקי יוסף, עבודה זרה מח ע"ב.

10. למרות שהכפניות הן כסמדר, עיין בנימוקי יוסף.

(ג"ב א') מפני שנעשה שומר לפרי בשעת עבורו נאסר ורבי יוסי לטעמיה דאמר סמדר אסור מפני שהוא פרי, ומש"ה קאמר רבי יוסי דאין מרכיבין ייחור שיש בו כפניות של ערלה לפי שכפניות הללו הן עצמן מוציאות ייחורין ואסורות הן לרבי יוסי כדאמרין סמדר אסור מפני שהוא פרי, אבל רבנן שרו להרכיבן לכתחילה משום דס"ל שאין תורת פרי עליהן.

גם ב'ערוך השלחן' (יו"ד סי' רצד סעי' יט) כתב: 'וכן כל בוסר שבכל הפירות חייבין בערלה', דייק לכתוב שבוסר בכל הפירות הוא המחייב ולא סמדר. הגר"א¹¹ העיר שה'שלחן ערוך' השמיט דין איסור הרכבת כפניות מכיוון שלרבנן הדבר מותר, ומה שהביא לעניין כפניות זהו דינו של רבי יוסי בלבד ולא כדעת חכמים המתירים הרכבה.¹² העולה שיש כאן מחלוקת ראשונים מהו גודל הפרי להחשיבו כפרי ערלה. אמנם רש"י ותוספות¹³ נקטו שחנטה קובעת לעניין ערלה, וכן עוד ראשונים שהזכירו חנטה בשאר הפירות, ומשמע שלשיטתם בשלב 'משיוציא' - הרי זה חייב בערלה. ה'חזון איש'¹⁴ נקט כפשטות הגמרא¹⁵ שבשאר הפירות גם סמדר אסור לעניין ערלה, ובדיני ערלה (ס"ק מא) כתב: 'ולשון הפוסקים משמע דאין קדוש רבעי אף בוסר, וצ"ע ליישבו עם הגמ"'. אולם כבר כתבנו שהרמב"ם הכריע כדעת הירושלמי שבכל העצים רק בוסר הוא קובע, וכן כתב בהלכות שמיטה. בתשובת הרדב"ז¹⁶ כתב במפורש שמותר להריח בפרח של סמדר. אנו רואים שלמרות דברי הגמרא, שבשאר הפירות משיוציא אסור, הרמב"ם נקט שהכוונה היא לבוסר ולא יציאת הפרח.

ד. מכתב הרב קוק

על פי זה נבין את דברי ה'משפט כהן' (סי' ג). וזו לשונו:

קבלתי המכתב בצירוף הענפים, ובמקום הפסד גדול הננו פוסקים, שהחנטה היא יותר קרוב לפרי בהגמרו ולא ציצים בעלמא, ע"כ אין להפסיד את השקדים הללו, שהשנה הרביעית שלהם היא שנתנו, ע"י מה שהוציאו הציצים הללו לפני ט"ו בשבט, אם הם דבר חשוב.

הרב קוק נקט את לשון הרמב"ם בפירוש המשנה ממסכת עוקצין בהגדירו את שלב הבוסר שהוא קרוב לגמר הפירות. לרב קוק ברור שמה שאנו רואים חנטים שהם עלים שנפתחו ואפילו נפילתם ('ציצים' בלשון הרב קוק) בעצים בט"ו בשבט, אין להם שייכות לדני ערלה אלא אם היו הפירות בט"ו בשבט בגודל של בוסר, כפי שכתבנו לעיל שהוא כחודש לאחר החנטה.¹⁷ נראה שהרב קוק חשש לאותן דעות שמשעת היות הפרי בגודל

11. ביאור הגר"א, יו"ד סי' רצד ס"ק לו.

12. ועיי"ש בגר"א שהסביר שהרמב"ם הביא את דינו של ר' יוסי האוסר להרכיב, ללמדנו שבדיעבד הדבר מותר מדין 'זה וזה גורם'.

13. רש"י ותוספות, ראש השנה י ע"א.

14. חזו"א, ערלה סי' ג ס"ק כה.

15. ברכות לו ע"ב.

16. שו"ת רדב"ז, ח"א סי' מד. הובא בשו"ת ברכה, סי' רצד סעי' ב ד"ה אבל העלים.

17. על תשובת הרב קוק עיין במועדי הראיה, פי"ד ט"ו בשבט, חנטה מהי'. ובכרם ציון, הל' ערלה פ"ט סעי' ד גידולי ציון אות ו וגאון צבי ס"ק ו.

של חנטה (סמדר) נאסרים הפירות בערלה, ולכן אדם פרטי בהפסד קטן, צריך ללכת לפי חנטה. אבל להלכה במקום הפסד גדול והוא 'דבר חשוב', קיבל הרב קוק את דעת הרמב"ם שרק מגודל בוסר נאסר הפרי בשאר העצים ולכן לא החשיב את הציצים שהיו בענף, וקבע שאין להחמיר בכך כפי שהרמב"ם ועוד ראשונים נקטו שרק בוסר הוא האוסר והוא שלב אחרי הסמדר, ברור שאין בו הבשלת הפרי אלא שהוא גמר גודל הפרי.¹⁸

סיכום

העולה לנו לדינא:

1. נחלקו הראשונים מהו הגודל הקובע לערלה בשאר הפירות, לדעת הרמב"ם גם בשאר פירות השלב הוא בוסר. ומכאן שכל הפירות שהיו סמדר בשנה השלישית אין הם ערלה. אלו שהיו בוסר לפני ט"ו בשבט הם ערלה, וכן כתבו הראב"ד והר"ן, שמותר להרכיב על כפניות של ערלה, וכן פסק 'ערוך השלחן', לעומת זאת לרש"י ותוס' ועוד ראשונים, משמע שחנטה היא הקובעת, והיא שלב יציאת הפרחים, וכן כתבו 'מקדש דוד'¹⁹ וה'חזון איש'.
2. קשה להגדיר מהו הבוסר, כפי שראינו שיש מספר גורמים הקובעים את הגדרת בוסר, כגון: לחות, גרעינים וקרוב לגמר הפרי, אבל הם לפני עונת המעשרות.²⁰

בשולי המאמר / הרב יואל פרידמן

לאורך כל המאמר הרב עמיחי מתמקד בעיקר בשיטת הרמב"ם שהיא דעתם של חלק מן הפוסקים שסוברים שיש לאחד את השלב הקובע את השנה של הפרי לעניין תרו"מ, ערלה ועוד ואת שלב החיוב של הפרי.²¹ לכן בכל מקום כתב הרמב"ם שהשלב הקובע את השנה הוא עונת המעשרות גם בפירות האילן, אף שמן הבבל²² מבואר שהחנטה היא הקובעת את השנה של הפרי. ולאור הנ"ל נחלקו הפוסקים לדעת הרמב"ם אם השלב הקובע את השנה בשאר פירות (מלבד הגפן) הוא סמדר או בוסר כדין שעת החיוב של

18. עי' באהלה של תורה, ח"ד סי' לט עמ' 300: 'הרב זצ"ל באומרו שהחנטה היא יותר קרוב לפרי בהגמרו ודאי לא התכוון לשלב מתקדם שהפרי ראוי לאכילה וקרוב להבשלה. נראה לי שכוונתו לגמר צורת הפרי. ראייה לכך שבתשובה הרב מציין שהוא קיבל ענפים מהשקד שעליהם הוא נשאל התאריך המצויין בתשובה הוא ח"י בשבט תרס"ט בתקופה זו של השנה השקד נמצא בשלב מוקדם לאחר ההתעוררות לפעמים השקד פורח ולפעמים הפרחים כבר נבלו, אבל בודאי שהפרי עדיין רק בתחילת התפתחותו לכך כותב הרב זצ"ל שלא נטעה לקבוע שהחנטה היא מיד בעת נבילת הפרחים אלא במקום הפסד היכול יש להקל שהחנטה היא יותר קרוב לפרי בהגמרו רוצה לומר קרוב לגמר צורת הפרי. הרב זצ"ל בודאי ידע שפרי שמגיע לשלב של בוסר חל עליו איסור ערלה לא יתכן א"כ שהתכוון לשלב מאוחר הקרוב להבשלת הפרי מהו בוסר אין לכך הגדרה מדוייקת וע"כ אין להכנס לספקות חמורים אך בוסר הוא לפחות לאחר שצורת הפרי כבר ניכרת ולכן לפני גמר צורת הפרי אפשר להקל'.

19. מקדש דוד, סי' ס ד"ה והנה לעניין ערלה.

20. עיין חזו"א, שביעית סי' ז ס"ק כ.

21. עיין פני יהושע, ראש השנה יב ע"ב ד"ה בגמרא תנן התם; וע"ע תוס' רע"א, למשנה מעשרות פ"א מ"ב.

22. ראש השנה יג ע"ב; שם, טו ע"ב ועוד.

ערלה בשאר פירות. אך דעת רוב הראשונים (רש"י, תוספות, ר"ש, ריטב"א)²³ היא שיש להפריד בין השלב הקובע את השנה בפירות האילן שהיא החנטה לבין שעת החיוב. השלב הקובע את השנה הוא החנטה כי שלב זה בגידול הפרי קשור לירידה הגשמים ולט"ו בשבט כמבואר בגמרא.²⁴ לעומת זאת שעת החיוב תלויה בהגדרת 'פרי' ובכל איסור הוא לפי עניינו: בתרומות ומעשרות - בשעת עונת המעשרות שאז ראוי הפרי למאכל בשעת הדחק ולכן אפשר להפריש. לגבי איסור ערלה יש כאמור מחלוקת אם בשאר פירות נחשב פרי בשעת ה'סמדר' או כשהפרי מגיע לשלב של 'בוסר'. אך לשיטתם השלב הקובע את השנה לאיסור ערלה הוא חנטה וכפשוט הבבלי. נמצא שלגבי השלב הקובע את השנה לערלה, יש ספק דאורייתא וקיי"ל לחומרא ובפרט שאפילו אם ננקוט כדעת הרמב"ם, יש אומרים ששעת החיוב בערלה בשאר פירות מלבד הגפן היא 'סמדר' (שלב לפני בוסר). ואמנם השלבים חנטה, סמדר ובוסר אינם לגמרי מוגדרים, לכן למעשה יש להחמיר שכל הפירות שהגיעו לצורת פרי (מיד לאחר החנטה) לפני ט"ו בשבט - יש לשייכם לשנה השלישית והם אסורים בערלה. וכ"כ מו"ר הרב יעקב אריאל בתשובה הנזכרת.²⁵

ולהלן כמה הערות פרטניות:

1. בסוף פרק א כתב: 'העולה שלרמב"ם... ואילו לרש"י אפילו לאחר נפילת עלי הכותרת והכרת הפרי אין בו איסור ערלה שהוא סמדר' - כאמור לדעת רש"י השלב הקובע את השנה הוא חנטה והסמדר אינו רלוונטי לקביעת השנה אלא לשעת חיוב איסור ערלה. כנ"ל בסיכום, 'העולה לנו לדינא... וכן כתבו הראב"ד והר"ן...' אך דעתם היא לגבי שעת חיוב הערלה ולא לקביעת השנה של הפרי.
2. הרב עמיחי משווה בין מה שכתב הרמב"ם לגבי שביעית 'משויציאו בוסר' לבין ההלכה בערלה (הל' מעשר שני פ"ט ה"י) שכתב: 'וכל מה שיוציא האילן...' - שמא 'משויציאו בוסר לחוד ו'משויציאו אילן' לחוד, וכך סוברים הפוסקים שבשאר פירות האילן האיסור הוא מסמדר.
3. אי אפשר להביא ראיה מן המשפט הסתום שכתב ב'משפט כהן' (סי' ג) 'שהחנטה היא יותר קרוב לפרי בהגמרו ולא ציצים בעלמא' כדי להוכיח שיש להקל כדעת הרמב"ם. הרב עמיחי הביא בהערה את הסברו של מו"ר הרב יעקב אריאל שהתשובה הזו נכתבה בח"י בשבט תרס"ט והשקדים רק חנטו ולכן כתב שחנטה אינה תחילת החנטה אלא כאשר רואים צורת הפרי ולא התכוון להקל כשיטת הרמב"ם שגם כשהפרי היה בוסר לפני ט"ו בשבט - הפירות מותרים.

23. מקורות ראה שבת הארץ, עמ' 392 הערה 6.

24. ראש השנה יד ע"א. ועי' במאמרי 'ראש השנה לאילנות בשביעית', התורה והארץ ו, עמ' 164-174.

25. שו"ת באהלה של תורה, ח"ד סי' לט.